

VALLOMÁS

GARAI GÁBOR

HOGYAN SZÜLETIK?

Könnyebb az anyának hároméves kislánya: „hogyan születik a baba?” kérdésre válaszolni, mint a költőnek arra: hogyan születik a vers.

A kérdés azonban gyakran elhangzik, s az ember — ha idejében lenyeli a hirtelen ajkára toluló hetyke válaszokat, az ilyesfélét, hogy: „semmi köze hozzá”, vagy: „így is, meg úgy is” — kénytelen tárgyilagosan megvallani magának: ez a lehető legtermészetesebb kérdés, amit hozzámintéztek, és bizonyára én is ezt kérdezném először, ha egyszer normális ember létemre egy eleven költővel találkoznék.

Ezért igyekszem tehát minden ilyesféle — látszólag naív és természetesen laikus — kérdésre tisztességesen válaszolni. Azt persze a legbuzgóbb igyekezettel sem tudom megmagyarázni: *általában* hogyan születik a vers — ehelyett inkább megkísérlem egy-egy versem keletkezés-történetét *elmesélni*. De talán ez sem egészen haszontalan: alkalmas lehet arra, hogy a költészet misztikus és emberfölötti titokzatosságáról a lelkekben élő balhiedelmeket oszlatgassa, megmutatván, hogy a költő is ezen a földön jár, ugyanolyan vagy hasonló örömök, bánatok érik, mint bárki mást, csupán az a különös benne, hogy mindezt — szerencsés esetben — versben meg tudja írni. De végtére is: hogyan írom meg azt a verset? Mi történik bennem a vers születése — vagy fogantatása — pillanatában, vagy az esetleg hetekig, hónapokig tartó keserves vajúdas idején? Erre szabatos választ adni valójában mégsem tudok. Azt azonban: mi történt azelőtt — vagy, ismét a születés képzetét idézve: ki az apja a gyereknek — többé-kevésbé pontosan el tudom mondani.

Tűz-tánc

A verset 1957 nyarán írtam. Nem egyszuszra, többszöri nekifutással. Közben nem is tudtam biztosan, hogy egy verset írok, csupán azt sejtettem, hogy a lassan épülő részek valami-képpen összetartoznak. Amikor erről már határozottan meggyőződtem, akkor illesztettem össze az egészet — és akkor tudtam, végre, befejezni.

A vers tulajdonképpen játéknak indult. Nem minden előzmény nélkül. Már egy évvel korábban megírtam *Dzsessz* című versemet (s addig legsikerültebb munkámnak tartottam), amelyben a modern — ha tetszik, amerikai típusú — nagyváros apokaliptikus, -válság-váró, s a vad zenében is narkotikumot kereső, zaklatott közérzetét igyekeztem megfogalmazni. A *Tűz-tánc* első, töredezett soraiban nem általában a dzsesszben kifejeződő életérzést, hanem egy akkor divatos tánc, a *Rock and roll* ritmusát próbáltam — szinte vak-szöveggel — lekottázni. Könnyen ellenőrizhető: „Tűz, tűz, ég a palota” (rock, rock, rock, everybody); „zöld láng száll ide-oda”... és így tovább. Hanem a játéknak szánt vakszöveg mégsem lett egészen „vak”. A zenét idéző rész végén már bambusztűz ropog, vagyis: akaratlanul idelopakodott egy távoli — pontosabban vietnami — kép, s a ropogva égő bambusz képzetéhez egy időben nem is oly távoli, iszonyú emlék társult, a háborúé, s egy még közelebb: az 1956-os októberi–novemberi napoké. A zene zaklatott ritmusa pedig eszembe juttatott egy fiatalembert, akit akkoriban láttam táncolni valahol. Rock and rollt táncolt. Törékeny, kistermetű lánypartnerét olykor a hátára dobta, máskor előre-hátra csúsztatta két szétterpesztett lába között. Közben teljesen szenvtelenül elnézett a semmibe. Mintha nem érdekelné semmi, s még ezt a táncot is kábulatban járná. Nagyon csúnya fiú volt, szegény. Duzzadt, mérges pattanások borították az arcát, mint kitörni készülő kicsiny vulkánok. A tekintete szinte üveges volt. Amikor láttam, még nem tudtam, csak a vers írása közben

ébredtem rá: hirosimai halottakéra emlékeztetett az arca, a képeslapból ismerős áldozatokéra.

Csakhoggy őt nem a bomba semmisítette meg, hanem — a közöny. S az, hogy nem a fölismerést, a szembenézést, a tudatos állásfoglalást keresi — ehelyett, nyilván félelemből, tétovaságból csak a teljes elfeledkezést, az öntudatlanságot.

A vers második részében a fiú megsokszorozódik. Már nem óróla van szó, hanem korosztályának — s az én korosztályomnak — mindazon tagjairól (magamat sem kivéve közülük), akik valaha is a közöny, a végletes önfeledtség vagy az esztelen indulat tévútjain keresték vagy keresik most a megoldást az ifjúság nagyfeszültségű, gyötrelmes problémáira. Azokról is, akik nem hallották meg az értelem szavát, de „mohón kaptak” a „szagos csalétek” után, és az ellenforradalom napjaiban megtévesztetten, „vad kiáltozással járták az utcát”. És azokról is, akik alig megismert eszmékkel oly felelőtlenül „szeretkeztek”, mint a szoknyavadászok, akik másnap már rá sem ismernek a meghódított lányra.

A harmadik részben a kérdéseket magamnak szegezem. Vajon le kell-e gyűrni az ifjúság természetes ösztöneit azért, mert esetleg tévútra vezetnek? Vajon példa lehet-e a lemondó, csak a munkára, a kötelességre, a felelősségre koncentráló már-már askétikus fiatalság? Vajon megoldást hozhat-e félelmeinkre és el-elszabaduló féktelen indulatainkra, közönyünkre és mámorunkra, ha elfojtjuk, vagy legalábbis radikálisan megrendszabályozzuk az ösztönéletet?

A nemleges választ (s utóbb azt is, hogy: mit igen) a vers utolsó része fogalmazza meg. Mert nem az ösztöneinkkel van a baj, nem a Sturm und Drangba sodró ifjúi hevületekkel. A közönnyt vagy a mámort — valószínűleg ösztönösen — olykor azért keressük, indulataink azért vezethetnek tévutakra, mert sohasem ismert fenyegetés lebeg a világ fölött, mert:

Szféráinkban angyalok nyájai helyett
stroncium-petéék tenyésznek;
engedd kitelelni a férget —
gubóját szétrepesztí,

megszáll a mandulavirágban
s érett korában
porrá őrli gyümölcsét.

(Talán nem mellékes itt megjegyezni, hogy e sorokért kap-
tam néhány dorgálást tudós bírálóimtól. Szememre vetették,
hogy általában stronciumról írok, holott — s ezt természetesen
én is tudtam — csupán a stroncium 90-ről van szó; továbbá,
hogy ez a valami nem hasonlítható a petéhez, nem teelhet ki,
és így tovább. Én mégis úgy vélem, hogy ez a részlet a költői
— tehát nem tudományos — megismerés közegében hitelesen
öltözteti testbe, teszi érzékletessé, foghatóvá a gondolatot.
Hitelesebben, mint a vers sok más részlete, amelyet ma már
nem ugyanúgy írnék meg, ámbár változtatni sem tudok rajta.
Még azt is, úgy gondolom, kellő érzékletességgel sejteti, hogy
a stroncium 90 hatása tönkreteszi a serdületlen fiúk nemző-
képességét, hiszen ha „megszáll a mandulavirágban” abból
nem lesz már többé érett gyümölcs.)

De hát hol a kiút a közönyből, a mámorból, az oktalan
indulatokból, a vak ösztönösségből? És — az újabb kérdés
bennem az előzővel egyszerre fogalmazódott meg —: mi
a magyarázata annak, hogy én ezekben a válságokkal terhes
időkben korántsem kételyek nélkül, scyllák és charibdisek
között hányódva, úgy döntöttem: azokhoz tartozom, akik
ebben a hazában, most és itt a szocializmust, és hosszabb távon
világméretben az emberiség nagy közös rendjét, a kommun-
izmust akarják megvalósítani?!

Akkor úgy véltem — ma már ki merem mondani, bizonyo-
san tudom: csak két alternatíva van. Vagy kitelelnék a stron-
cium-petéék, „vagy ez a mi hitünk valósággá válik”.

Ezért kiáltottam akkor — a *Tűz-tánc* megírása idején —
„Egyetlen Rendért”; egyetlen éltető rendjéért népemnek;
ugyanazért a Rendért, amely az egész emberiséget élteti, fel-
emeli; vagy mielőtt még felemelné — s közben is — minden-
csetre megmenti a pusztulástól. Hogy ne taglózzon le minket
se a közöny, se az öntudatlan mindenről-megfeledkezés. Mert

létezik, ha nem is könnyen feltárható, út a jövőbe. Mert nem lehetetlen a holnap — ne adjuk meg hát magunkat.

És most veszem csak észre: mintha olyasmit is előre jeleztem volna, ami csak jóval később került világszerte „napirendre”, olyan „Egyetlen Rendet” óhajtottam én ebben a versben, „melyben még az állat s levél a fán is hazára találhat”. Immáron pedig egyre hazátlanabbak a „civilizált” országokban a fák, a levelek, az állatok, sőt szerte a földkerekségen az élővizek, a tengerek, s a vizek teremtményei is. Hazátlanságuk vajon nem az ember végveszedelmének sötét kockázatára figyelmeztet?

Nem hiszek általában a költők váteszi képességében — a magaméban pedig különösen nem. (Ez nem szemforgató szerénykedés, és nem is cáfolata annak, hogy a konkrét helyzet konkrét elemzése — még ha nem is egzakt megismerés pályáin fut a célba — időtállóvá teheti, sőt visszamenőleg igazolhatja a verset.) Csak azt hiszem, sőt tudom, hogy a *Tűz-tánc* — sajnos — nem vesztett időszerűségéből, s ha némely sorai gyöngéit ma már jóvá nem is tehetem — *azért* az Egyetlen Rendért — ugyanazért, az emberiség egyetlen mentségéért és menedékéért — továbbra is konokan és türelmetlenül perel.

Artisták

Amikor ezt a verset írtam, nagyon elhagyatottnak éreztem magam. S levertségem, szomorúságom különösképp valami keserű elégedetlenséggel párosult, önmagam elleni lázadozással, hogy: ez így nem mehet tovább; mintha a rilkei „Du musst dein Leben ändern” (Változtasd meg élted) imperatívuszát szeggeztem volna tulajdon szívemnek. Mert hiszen tulajdonképpen nem is voltam elhagyatott: szűkebb családomban éppen sem betegség, sem nézeteltérés nem támadt, barátaim is akadtak elérhető közelben, csak a kezemet kellett volna kinyújtanom értük. S mégis, egyedül ültem egy eszpresszóban, oktalan elhagyatottság érzésével a szívemben, s ezért az érzésért már-már gyűlöltem is magam. Ha legalább meg tudnám

fogalmazni versben! Inkább valami jót, valami szépet kellene képzelni, kitalálni, hogy fölviduljak tőle. Képzelni, kitalálni! — ugyan!

S ekkor váratlanul eszembe jutott az artista-mutatvány, amit előző este láttam a cirkuszban — és újra átéltem azt, amit ott: végigfutott a hátgerincemen a hideg. De honnan ez a „szent borzongás”, amit csak egészen nagyszerű, katarzis-teremtő dolgok láttán, olvastán érez az ember? Azt még csak megértem, hogy a fiam (alig hét éves volt akkor) lélegzet-visszafojtva figyel, de mitől borzongok én, aki tán százszor is láttam már ezt a meglehetősen banális produkciót. A férfi, térdét behajlítva, fejjel lefelé lóg a trapézen, foga közt valami kettős bőrtárcsát tart, az egyik felét ő harapja, a másikat partner-nője, aki így clynúlt testtel, kiterjesztett karokkal saját tengelye körül forog. Mi rendít meg engem ebben a mutatványban? Attól félek, leesnek? Ott van alattuk a háló. Vagy ellenkezőleg: valami tragikus szenzációt *remélek*? Semmiképp sem. Mindig szerettem az artista-népet, feltétlenül nekik drukkolok. Mégis, mi kelti hát ezt a gyönyörteli hideglclést?

És ekkor már diktálta magát a vers. Csak pontosan, mennél pontosabban, szűkszavú tárgyilagossággal leírni a látványt — s akkor majd kiugrik a megfejtés is talán.

Amikor leírtam a negyedik strófát, úgy éreztem: megvan!

Milyen figyelemben forognak
s mily figyelemben, tudva: csak
együtt szállnak, ha egyikük vét,
mindketten aláhullanak! . . . ”

Igen, erről van szó. Az artisták mutatványa nem csupán önmagát mondja el, annál sokkal többet. Az emberi lét egyik nélkülözhetetlen *feltételét*: a *feltétlen egymásrautaltságét*, amire ebben a korban nagyobb szükségünk van, mint valaha.

Hosszú távon egyszerűen nem is élhetnek nélküle sem az „egymásra bízott szeretők”, sem a „közös dolgok tevői”, de még azok sem, akik szubjektíve elutasítják az egymásrautaltság megőrző, tiszta fegyelmét. Azok sem, akikről az *Artisták*

ellenkező előjelű párjában, a *Tiszta szigorúságban* írtam, egy évvel korábban, de — attól tartok — ma is időszerűen. Persze, ők, akik „lépten-nyomon a megvesztegetés vámját vetik ki ránk”, akik megelégték a nyitját: „miképp kell kiváltságtalan időkben kiváltságokat titkon csenni” — ők szubjektíve bizonyára nem igénylik a szolidaritás kölcsönös elkötelezettségét, objektíve azonban ők is létezésüket kockáztatják, épp azáltal, hogy csak önmagukkal törődnek; mert „példájuk pestis, fekete ragály”, s a társadalom nem tűrheti a végtelenségig a ragály terjedését, ki kell vesse egészséges szervezetéből a kórokozókat.

Mert az egyetlen természetes és ésszerű magatartás az emberek közösségében — az artistáké, pontosabban, az, ami mutatványukban megtestesül. Vállalásához nincs szükség lemondásra, még kevésbé aszkézisre, s hősiek pátozra sem. Hiszen tulajdon, személyes érdekét is az szolgálja bölcsen, aki hittelt mondja és át is éli, hogy „a másik ügyéhez egész léteimmel van közöm”. S ha ennek megfelelően cselekszik, nem döngeti a mellét és nem várja a dicséretet. Inkább úgy viselkedik, mint az artisták, akik ügyetlen, groteszk bókkal köszönik meg a tapsot, mintha azt akarnák kifejezni ezzel a mozdulattal: köszönjük, de hát nem történt semmi különös; csupán azt tettük — amennyire tőlünk tellett — amit *lehetetlen volt nem tennünk*, s ezt várjuk el tőletek is ott a nézőtéren; ezt várjuk el, mi művészek és más, egymásra utaltan dolgozó, alkotó emberek — tőletek, akik különféle ügyes-bajos dolgainkat intézitek a világban. Hogy tudjátok: belénk fogódzva éltek, s nem szakadhattok el tőlünk tulajdon létezésetek végzetes kockáztatása nélkül.

Éhség

Ma is őrzöm a *Népszabadság* 1963. április 7-i, vasárnapi számának egyik megsárgult, elrongyolódott lapját. A lap egyik oldalát egyetlen írás tölti be, a címe: *A leggyilkosabb betegség: az éhség*. Szerzője Rudnyánszky István. A cikk tömő-

ren, dermesztő tárgyilagossággal ismerteti és kommentálja az Egészségügyi Világszervezet megállapításait az emberiség táplálkozásáról. Korábban is voltak hézagos ismereteim, még inkább: rossz sejtéseim, és régi, háborús tapasztalataim arról, hogy a helyzet nem éppen rózsás, de a tények és adatok ebben a tömény adagolásban a cikk első olvasásakor valósággal sokk-hatást keltettek bennem. „Az emberiség jól táplált 28 százalékkal szemben 12 százalék rosszul táplált, 60 százalék pedig alultáplált. . . Az újszülöttek egynegyede nem éri meg első születésnapját. . . Minden második gyermek arra születik, hogy éhezzen és elpusztuljon, még mielőtt termelni kezdne. . .” És így tovább.

Olyasféleképp éreztem magam, mint amikor egy új vers elkezd bennem önálló, gyötrelmes életét. Úgy is mondhatnám: ihletett állapotba kerültem — ha ezt az „ihlet” szót nem kompromittálták volna a költészetről a köztudatban élő, a 18–19. századból itt rekedt babonák. De rögtön rámtámadt a kételkedés: nyilvánvalóan csak olyasmit érdemes versben megírni, amit semmilyen más műfajban megírni nem lehet, ez a „téma”, ez az éhség-dráma azonban megtalálta a maga legtökéletesebb kifejezési formáját ebben a tömör és „tetemre-hívó” publicisztikus írásban. Mit kezdjek hát vele én? Szedjem versbe a statisztikai adatokat? Képtelen, értelmetlen és céltalan vállalkozás!

Szomorúan és némi tisztos mesterségtudó alázattal lemondtam hát a versről, de azért — hogy máskor is, újra elővehessem — eltettem irattartómba a kitépett újságlapot. Hónapokig hordtam magammal, s olvastam el újra meg újra, míg nem arra a — hitem szerint: végleges — megállapításra jutottam, hogy ebből pedig vers sohasem lesz; de hát ez a legkisebb baj a dologban — versekkel úgysem lehet jóllakatni az éhezőket.

Aztán, egy kora-nyári reggelen (éppen a konyhaasztalnál ültem, reggeliztem: előző napról maradt sült húst ettem kenyérrel) a rádióból hallottam vissza a cikkből ismert adatokat. Félfüllel figyeltem csak, mégis egyszerre — akaratlanul — megállt a kezemben a kés, és úgy éreztem, kifordul a számból

a falat. És gondolkodás nélkül kimondtam magamban a vers első két sorát:

Naponta egyszer álljon meg a kés
a kenyér s a hús fölött a kezünkben.

S rögtön azután a harmadikat;

Világbirodalom az éhezés.

Akkor már tudtam, hogy ebből mégiscsak vers lesz (el is készült, egyetlen nekifutásra, még aznap délelőtt), s tudtam azt is, hogy ebbe a versbe „beleférnek” már az adatok meg a szakkifejezések is, anélkül, hogy rímbe szedett statisztikává válnék. De hogy miért tűri meg épp ez a vers akár a rideg — ha tetszik publicisztikus — tényközléseket is, azt már csak később tudtam több-kevesebb bizonyossággal megmagyarázni.

Azt hiszem, azért, mert az első két sor — s más módon a harmadik — olyan érzelmi-indulati hajtóerőt szabadít fel, olyan személyes és kollektív megrendüléstől robban, hogy a vers „gépezete” így már elbírja a mégoly súlyos és „tárgyilagoss” tények rakományát; sőt, alighanem csakis ilyen „rakománnyal” érhet célba; máskülönben dübörgő üresjáratá, egyetlen kacskaringós káromkodássá vagy hosszadalmas jajveszékelté válnék.

Sokan — s nem merő jószándékból — igyekeztek félreérteni ezt a versemet. Azt mondták, például: micsoda álszent magatartás ez, hogy én, akinek jut kenyér és hús is az asztalomra, az éhezőről prédikálok; ha olyan nagyon izgat a dolog, éhezzenek velük, és akkor majd beszélhetnek. Erre azt válaszolhatom: nem olyan országban és nem olyan társadalmi rendszerben élek, amelynek az emberiség kétharmad részének éhezéséért bűn terheli a lelkiismeretét; ellenkezőleg, olyanban, amely nem szűnik meg cselekedni az egész emberiségért, s főként a legszegényebbekért; nem a gazdagok — a szegénység haszonélvezőinek — álnok „jótékonykodása” mondatja hát ki velem az indulat igéit, hanem küldetés-tudata annak a közös-

ségnek, amely ma egyedül vállalja híven a világméretű kollektív felelősséget. Másrészt, még nem olyan társadalomban élek, amelynek tagjai *naponként* (vö.: „Naponta egyszer álljon meg a kés . . .”) tudatában volnának annak: „még nem elég”, hogy mi már valamivel jobban élünk, nem hagyhatjuk cserben az éhezés „világbirodalmát”, s nem feledhetjük, hogy a nyomorból extraprofitot csiholók sohasem fogják *önként* odaadni fölöslegüket a nélkülözőknek, ez utóbbiaknak pedig ma is — mint tegnap — egyetlen mindent megoldó esélyük a tőke hatalmának teljes és végleges megdöntése, ezért „várják és éltetik” — tudva vagy öntudatlan — „a jóllakató világforradalmat”.

Igenám — szokták kérdezni erre másfelől —, de miért olyan sürgős nekem az a világforradalom, netán azokkal a „balos” ultra-radikálisokkal vagy kalandor anarchistákkal tartok, akik forradalmat kezdeményeznének ott is, ahol nincs forradalmi helyzet, vagy nem szánnák akár egy újabb világháborúba sodorni a földkerekséget merő türelmetlenségből; és egyáltalán, hova rohanunk, hát nem érünk rá?

Hogy mennyire érünk rá, javasolnám, kérdezzék meg, mondjuk, egy utcakövön háló kalkuttai riksa-húzótól. Nyilvánvaló azonban, hogy — bármilyen sürgető a szükség — éppen a világforradalom igazán következetes képviselői nem mondhatják ma azt, hogy „kerül, amibe kerül”, hiszen egy nukleáris katasztrófa lehetősége minden ínségnél iszonyúbb nyomorúsággal fenyeget. De nem mondhatják, s nem is mondják — és a vers utolsó sora emellett szeretne hitet tenni —, hogy föladtuk vagy „mérésékeltük” a végső célt; mert, ha még mindig nem is „ez a harc lesz a végső”, de ma is érvényes bizonyosság, hogy az egyetlen mentség és menekvés — nyomorból és háborúból — csak a világméretű kommunista társadalom lehet, csak az, hogy „nemzetközivé lesz holnapra a világ”.

A verssel perlekedők utolsó kérdését már kissé szomorúan írom ide. Valahogy így hangzik: csak a távoli világ, meg a nemzetköziség érdekli a költőt, a saját népe, nemzete nem?

Védekezni nincs okom, magyarázkodni is restellkedem. (Magyarázom, hogy egyetlen versbe nem lehet mindent leírni; az „egyrészt-másrészt”-et meg a „félreértések elkerülése végett közlöm”-öt sem?)

Csupán néhány versemre hívnám föl a figyelmét a jószándékú kételkedőknek: a *Hazámra*, vagy a *Honalapítókra*, a *Júniusra*, a *Vándorút* című ciklusomra. Azzal a tiszteletudó figyelmeztetéssel, hogy ezek — a költő világképének jellemzőiként — csak az *Éhséggel* együtt érvényesek. Mint ahogy az *Éhség* is — ha netán szerzőjét mindenestül a légből akarná emelni — félszárnyú madár lenne nélkülük.